

Βαγγέλης Μπιτσώρης

'Απροϋπόθετο - κυριαρχία - πολιτική άνυποταξία

("Οψεις τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ J. Derrida)

τοῦ Ἀνδρέα Πανταζόπουλου

Τό κείμενο τοῦ Ζάχ Ντερριντά «'Απροϋπόθετο η κυριαρχία: τό πανεπιστήμιο στά σύνορα τῆς Εύρωπης» (*Inconditionnalité ou souveraineté: l'université aux frontières de l'Europe*) έκφωνήθηκε στά γαλλικά στίς 3 Ιουνίου 1999, στίς 19.30, στήν αίθουσα τελετῶν τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀναγόρευσης τοῦ Γάλλου φιλοσόφου σέ ἐπίτυμο διδάκτορα τοῦ Τμήματος Ἐπικοινωνίας καί Μέσων Μαζικῆς Ἐνημέρωσης.¹ Πρόκειται γιά τή δέκατη τέταρτη κατά σειρά παρόμοια τιμητική διάκριση ἀνά τὸν κόσμο. 'Ωστόσο, αὐτήν τή φορά ή προγραμματισμένη τουλάχιστον πρίν ἀπό ἕξι μῆνες ἀναγόρευση συνέπεσε μέ τήν κρίση τοῦ Κοσσυφοπεδίου καί δή μέ τήν κορύφωση τῶν ΝΑΤΟϊκῶν βομβαρδισμῶν στήν ἐπικράτεια τῆς Νέας Γιουγκοσλαβίας.

Τήν παραμονή τῆς τελετῆς, στίς 2 Ιουνίου 1999, στίς 19.30, ὁ Ντερριντά ἔδωσε μιά διάλεξη στό Auditoire τοῦ Γαλλικοῦ Ινστιτούτου Ἀθηνῶν μέ θέμα «Οι ἀνθρωπιστικές σπουδές». 'Ομολογία πίστεως ἐνός καθηγητῆς» (*Les "Humanités". Profession de foi d'un professeur*). Εἶναι πρόδηλο ὅτι καί στίς δύο διαλέξεις ὁ πανεπιστη-

¹ Ο Βαγγέλης Μπιτσώρης γεννήθηκε τό 1949 στήν Ἀθήνα. Συγγραφέας, μεταφραστής, διδάσκει μεταφρασεολογία στό Κέντρο Λογοτεχνικῆς Μετάφρασης τοῦ Γαλλικοῦ Ινστιτούτου Ἀθηνῶν. Τελευταία μεταφραστική δουλειά του: *Jacques Derrida, Μαρτυρία καί μετάφραση*. Ἐπιβιώνοντας ποιητικά, Γαλλικό Ινστιτούτο Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1996.

¹ Βλ. Ζάχ Ντερριντά, «'Απροϋπόθετο η κυριαρχία: τό πανεπιστήμιο στά σύνορα τῆς Εύρωπης», μτφρ. Β. Μπιτσώρης, Νέα Έστία, τχ. 1715, Σεπτέμβριος 1999, σ. 185-209. Η ἑλληνική μετάφραση εἶναι ή πρώτη παρχόσμα δημοσίευση τῆς ἐν λόγω δύμιλας. Τό γαλλικό πρωτότυπο, ὡς τώρα ἀνέκδοτο, θά δημοσιευτεῖ σύντομα σέ δίγλωσση ἑλληνική ἔκδοση. Ἐφεξῆς, ὄποιαςδήποτε ἀναφορά στό μεταφρασμένο κείμενο παραπέμπει στή σχετική σελιδαρθίμηση τῆς δημοσίευσής του στό προηγούμενο τεῦχος τῆς Νέας Έστίας.

μιακός θεσμός καί ή εύθυνη τοῦ πανεπιστημιακοῦ διδασκάλου καταλαμβάνουν σημαντική θέση. Ή ντερριντιανή σκέψη εἶναι ἀμεσα συνυφασμένη μέ τή διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας, ἐνός πρωταρχικοῦ, ἄν ὅχι τοῦ θεμελιωτικοῦ μαθησιακοῦ κλάδου τῶν «ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν», ἐντός τοῦ θεσμοῦ τῆς δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης (1959), τῆς τριτοβάθμιας τῶν Σχολῶν Ἀνωτάτων Σπουδῶν καί γενικότερα τοῦ Πανεπιστημίου (Σορβόνη, 1960-1964 – Ecole normale supérieure, 1964-1983 – Ecole des hautes études en sciences sociales, 1984 ἕως σήμερα).

'Ωστόσο, η ἐνασχόληση τοῦ Ντερριντά μέ τή φιλοσοφία δέν εἶναι ἀποκλειστικά παιδευτική καί θεωρητική ἀλλά συνάμα μαχητικά κριτική. Στίς 15.1.1975 ιδρύθηκε η 'Ομάδα Ἐρευνῶν γιά τή Διδασκαλία τῆς Φιλοσοφίας (GREPH), τῆς ὁποίας κινητήριος μοχλός ήταν ὁ Ντερριντά. 'Εδω συσπειρώθηκαν –ἀνεξάρτητα ἀπό κομματικά-συνδικαλιστικά σχήματα— μαθητές, φοιτητές, καθηγητές τῆς δευτεροβάθμιας καί τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης, γιά νά προασπίσουν τό «δικαίωμα στή φιλοσοφία». Τό καταστατικό τῆς GREPH προβλέπει ὅτι οι ἀποκλίσεις ή οι διαμάχες στούς κόλπους της εἶναι ἀναγκαῖες, ἀλλά οι ἀποφάσεις λαμβάνονται σύμφωνα μέ διαδικασίες γιά τίς ὅποιες ἀποφασίζει η πλειοψηφία ἐκείνων πού συμμετέχουν ἐνεργῶς στίς ἐργασίες της. Παράλληλα ἐπισημαίνεται ὅτι «στό βαθμό τουλάχιστον πού τό ἀντικείμενο, αὐτῆς τῆς ἐργασίας μπορεῖ νά ἀναγνωριστεῖ μόνο στόν φιλοσοφικό καί πανεπιστημιακό χῶρο, πρέπει νά γίνει ἀποδεκτό ὅτι η πρακτική τῆς όμάδας ὑπόκειται, σ' αὐτόν τό βαθμό τουλάχιστον, πάλι στή φιλοσοφική κριτική. Συνεπῶς, η πρακτική τῆς όμάδας σ' αὐτόν τό βαθμό ἀποκλείει τούς δογματισμούς καί τή συγκεχυμενοκρατία, τό σκοταδισμό καί τό συντρητισμό μέ τίς δύο συνένοχες καί συμπληρωματικές μορφές τους: τήν ἀκαδημαϊκή φλυαρία καί τόν ἀντιπανεπιστημιακό βερμπαλισμό. Σ' αὐτόν τό βαθμό, βεβαίως, ἀλλά μόνο σ' αὐτόν τό βαθμό, η GREPH ἐνεργεῖ —γιά νά τό ὄριοθετήσει— ἐκεινώντας ἀπό ἓνα ὄρισμένο ἔνδον τοῦ φιλοσοφικοῦ πανεπιστημίου».² Τό ἀποκορύφωμα

² J. Derrida, *Du Droit à la philosophie*, Galilée, Παρίσι 1990, σ. 150. Σ' αὐτόν τόν ὄγκωδή τόμο μπορεῖ κανείς νά δεῖ διεξοδικά τήν πολύχρονη, συνεκτικότατη καί συνεπέστατη ντερριντιανή μάχιμη φιλοσοφική ἀποδομητική κριτική σχετικά μέ τά ζητήματα τῆς διδασκαλίας τῆς φιλοσοφίας, τῆς φιλοσοφικῆς ἐρευνας, ἀλλά καί τῆς ιστορίας τῶν ἀκαδημαϊκῶν θεσμῶν.

αύτῆς τῆς θεωρητικῆς-μαχητικῆς δραστηριότητας συντελεῖται μέτη σύγκληση τῶν «Γενικῶν Τάξεων τῆς Φιλοσοφίας» στό Μεγάλο Αμφιθέατρο τῆς Σορβόννης (16 καὶ 17 Ιουνίου 1979), ὅπου ὁ Ντερριντά μαζί με περισσότερους ἀπό 1.200 συμμετέχοντες θά καταγγέλλει τήν τότε ἐκπαιδευτική πολιτική τῆς δεξιᾶς κυβέρνησης πού ούσιαστικά καταδίκαζε σέ ἀφανισμό τή διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας στή Μέση Ἐκπαίδευση.

Ἐν ὅλοις, γιά τόν Ντερριντά, ἡ προάσπιση ἀλλά κυρίως ἡ ἀμφισβήτηση τῆς πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας καὶ ἔρευνας τῆς φιλοσοφίας, ἀκόμη καὶ τοῦ πανεπιστημιακοῦ θεσμοῦ πρέπει νά συντελεῖται μέσα στό ἴδιο τό πανεπιστήμιο.

I. Τό ἀπροϋπόθετο καὶ ἡ ἀποδόμηση τῆς ἔννοιας τῆς κυριαρχίας

Στό Γαλλικό Ἰνστιτοῦτο Ἀθηγῶν ὁ Ντερριντά ἔξεφρασε τή δική του «όμολογία πίστεως» ὡς πανεπιστημιακοῦ διδασκάλου: τό σύγχρονο πανεπιστήμιο (καὶ ἔξοχήν εὐρωπαϊκός θεσμός) θά ἔπρεπε, πέραν τῆς «ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας», νά διαθέτει τήν «ἀπροϋπόθετη ἐλευθερία» τῆς ἀπρόσκοπτῆς κριτικῆς ἐρωτηματοθεσίας πού ἀποδέπτει παραδοσιακά στήν ἀένα ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας, ἡ ὅποια ἐπίσης παραδοσιακά συντελεῖται στά τμήματα τῶν «ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν» (Humanités, Humanities, Geisteswissenschaften), ἀμεσα συνδεδεμένα μέ τό ἐρώτημα γιά τό ἴδιον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ κατ' ἐπέκταση τοῦ ούμανισμοῦ.

Εἶναι προφανές ὅτι αὐτό τό «πανεπιστήμιο χωρίς ὅρους», χωρίς δεσμευτικές προϋποθέσεις, δέν ὑπῆρξε ποτέ καὶ οὔτε ὑπάρχει, γιατί ἔξαρταται –ιδιαίτερα σήμερα, στήν ἐποχή τῆς οἰκονομικῆς παγκοσμιοποίησης– ἀπό ἔναν μεγάλο ἀριθμό ἔξουσιῶν, κυρίως ἀπό τήν κρατική ἔξουσία (καὶ δή «τήν ἔξουσία τοῦ ἔθνους-κράτους καὶ τῆς φαντασίωσής του περί ἀδιαίρετης κυριαρχίας»), τήν οἰκονομική (έθνικά καὶ διεθνή κεφάλαια), τήν ἔξουσία τῶν Μέσων Μαζικῆς Ἐνημέρωσης, κ.λπ., μέ δυό λόγια ἀπό ἔξουσίες πού περιορίζουν αὐτό πού ὁ Γάλλος φιλόσοφος ὄνομάζει «ἔλευσόμενη δημοκρατία». (Οὐδεμιτεις Ηπι-εἰλίκην)

Ο Ντερριντά, ἐντούτοις, προσβλέπει σέ ἔνα νέο πανεπιστήμιο, τό ὅποιο, μέσα στίς νέες, «έλευσόμενες ἀνθρωπιστικές σπουδές», θά παραμένει ὁ «ἔσχατος τόπος μιᾶς κριτικῆς ἀντίστασης –μάλιστα περισσότερο ἀπό κριτικῆς– σέ ὅλες τίς δογματικές καὶ ἀδικειστές ἔξουσίες οἰκειοποίησης». Μέ ἄλλα λόγια, τό πανεπιστήμιο χωρίς ὅρους

προϋποθέτει τό δικαίωμα στήν ἀποδόμηση ὡς ἀπροϋπόθετο δικαίωμα νά θέτουμε κριτικά ἐρωτήματα χωρίς καμία δέσμευση, ἀσκώντας κριτική ἀκόμη καὶ στήν ἴδια τήν ἔννοια τῆς κριτικῆς, τοῦ ἴδιου τοῦ ἐρωτήματος.

Ἐδῶ ὁ Ντερριντά ἐπισημαίνει ἔνα σύνορο, ἔνα ὄριο ἀνάμεσα στό ἀπόλυτο ἀπροϋπόθετο καὶ στήν ἀπόλυτη κυριαρχία, τό ὅποιο εἶναι ἔξαιρετικά δυσδιάκριτο, γιατί καὶ οἱ δύο ἔννοιες προσομοιάζουν καθώς μοιάζουν νά σημαίνουν τό ἴδιο πράγμα: τήν ἐλευθερία (παραδείγματος χάριν, ἡ ἔννοια τῆς «λαϊκῆς κυριαρχίας»). Τό πανεπιστήμιο, γιά νά διαφυλάξει τό ἀπροϋπόθετο δικαίωμα στήν ἀποδομητική κριτική, μοιάζει νά ἔχει ἡ νά διεκδικεῖ μιά κυριαρχία. Αύτό ὅμως δέν συμβαίνει, γιατί τό ἀπροϋπόθετο εἶναι ἡ σκέψη πού φτάνει στό σημεῖο νά θέτει ὑπό ἀμφισβήτηση τήν ἴδια τήν ἔννοια τῆς κυριαρχίας, τῆς πανεπιστημιακῆς ἀναντίρρητης αὐθεντίας. Γί' αὐτό καὶ τό πανεπιστήμιο χωρίς ὄρους δέν μπορεῖ νά ἔχει ἔξουσία. Ἐχει ὅμως κάτι ἄλλο: τήν ἰσχύ τῆς κριτικῆς σκέψης. Ἄντιθετα, ἡ ἔννοια τῆς κυριαρχίας προϋποθέτει τήν ἔξουσία. Καθόλου παράξενο λοιπόν πού ὁ Ντερριντά διαχηρύσσει ὅτι ἔνα ἀπό τά μελήματα τῶν «νέων ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν» εἶναι ἡ ἀποδόμηση τῆς ἔννοιας τῆς κυριαρχίας.

* * *

“Οσοι παρακολουθοῦσαν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τή διαμάχη τῶν Γάλλων διανοούμενων σχετικά μέ τό Κοσσυφοπέδιο εἶχαν ἐπισημάνει τήν ἀπόλυτη σιγή τοῦ Ντερριντά. Τό σημαντικό γεγονός τῆς πρόσφατης ἄφιξής του στήν Ἀθήνα εἶναι ὅτι ὁ Γάλλος φιλόσοφος ἐσπασε τή σιωπή του καὶ διατράνωσε γιά πρώτη φορά, ἐκτενῶς καὶ δημοσίως, τή θέση του γ' αὐτό τό ζήτημα στήν Ελλάδα, καὶ δή σέ συγκεκριμένο χῶρο, τόν πανεπιστημιακό. Πιστός στίς ἀρχές του, ὁ Ντερριντά μέσα στό (Πάντειο) Πανεπιστήμιο θά παρακάμψει τήν ἐθμοτυπία πού προδιαγράφει ὅχι μόνο τό ὑφος ἀλλά καὶ τή θεματική τοῦ λόγου ἐνός ἐπίτιμου διδάκτορα καὶ θά ἐκφέρει μιά κατ' ἔξοχήν πολιτική θέση, γιατί ἀφ' ἐνός δέν «λησμον[εῖ] ὅτι ἐδῶ μιλ[ᾶ] σέ ἔνα πανεπιστήμιο κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν»³ καὶ ἀφ' ἐτέρου

³ «'Απροϋπόθετο και κυριαρχία: τό πανεπιστήμιο στά σύνορα τῆς Εύρωπης», Νέα Εστία, τχ. 1715, Σεπτέμβριος 1999, σ. 191.

έπειδή προέχει νά θέσει τό ακόλουθο έρώτημα: «Πῶς νά έρμηνεύσουμε, άκόμη και πέρα από τήν εύρωπαική μας ιδιότητα τοῦ πολίτη, τήν οικουμενική μας εύθυνη ως πανεπιστημιακῶν ἐν καιρῷ πολέμου [...]»;⁴

Ἡ πολιτική θέση πού παίρνει ὁ Ντερριντά σχετικά μέ τήν κρίση στό Κοσσυφοπέδιο καί μέ τούς NATOϊκούς βομβαρδισμούς ἀπορρέει ἀμεσα από τήν ἀποδομητική κριτική καί ἀμφισθήτηση τῆς ἔννοιας τῆς κυριαρχίας, καί δή τῆς ἀδιαίρετης ἔθνικο-κρατικῆς κυριαρχίας. Βεβαίως, ἀπέναντι σέ καταστάσεις ὥπως στό Κοσσυφοπέδιο, «τό κριτικό μέλημα εἶναι σύνθετο, ὥπως καί ἡ στρατηγική του».;⁵ «Οσον ἀφορᾶ τό λόγο «τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν μειονοτήτων», «θά πρέπει νά ἀποδομούμε ἐπ' ἄπειρον, ἀλλά καί νά καταγγέλλουμε τούς μηχανισμούς, τά τεχνάσματα, τά ψεύδη μέ τά ὄποια· αὐτός ὁ σεβαστός λόγος τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου προσαρμόζεται, ἀδικα καί ἐπιλεκτικά, στίς ἡγεμονιστικές διέψεις ὄρισμένων ἔθνικο-κρατικῶν ὑπερδυνάμεων».⁶ Ὡποστηρίζοντας λοιπόν ὅτι «ὁ λόγος τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ἀκόμη καί ἐκεῖ ὅπου χρησιμοποιεῖται ώς ἀτελές ἄλλοθι, διατηρεῖ μά μελλοντική προοπτική πού νῆδη ὁ ἔθνικισμός καί ὁ κυριαρχισμός τήν ἔχουν χάσει»,⁷ ὁ Ντερριντά ἐπιτρέπει στόν ἔαυτό του νά ἀσκήσει μά κριτική χωρίς κανένα συμβίβασμό:

Διότι, ὥπως πολλοί ἄλλοι τούς τελευταίους μῆνες, ἂν ἔνιωσα ὅτι ημουν καταναγκασμένος στή σιωπή, ἂν δέν μπόρεσα νά ἐπιλέξω τό στρατόπεδό μου, οὔτε νά πάρω θέση, ἂν μονάχα συμπόνεσα τά θύματα (Κοσσοβάρους καί Σέρβους), νιώθοντας πώς είμαι σύμμαχος μόνο μέ τούς ἀντιπολιτευόμενους, τούς ἐτερόφρονες καί τούς ἀντιστασιακούς, χωρίς ποτέ νά ἐπιδοκιμάσω πολιτικές, οὔτε τήν πολιτική τοῦ σερβικοῦ κράτους, βεβαίως, οὔτε τοῦ NATO, οὔτε μάλιστα ἐκείνη πού ὑποστηρίζει μέ τρόπο στρατιωτικά ὄργανωμένο τή διεκδίκηση ἐνός ἔθνους-κράτους τοῦ Κοσσυφοπεδίου σύμφωνα μέ τό πρότυπο ὅλων τῶν ἄλλων λεγόμενων κυρίαρχων ἔθνων-κρατῶν, αὐτό ἀκριβῶς συνέβη ἐπειδή καί ἀπό τίς τρεῖς πλευρές –ἐπισημάνω, καί ἀπό τίς τρεῖς πλευρές— οἱ ἐνέργειες γίνονται στό ὄνομα καί κατ' ἐντολήν τῆς ἀρχαικῆς ἀρχῆς-φαντασίωσης

⁴ Αὐτόθι, σ. 194.

⁵ Αὐτόθι, σ. 203.

⁶ Αὐτόθι, σ. 204.

⁷ Αὐτόθι, σ. 203.

τῆς κυριαρχίας. Δέν πρέπει νά μᾶς ἐκπλήσσει καθόλου τό γεγονός ὅτι αὐτή ἡ θεολογικῆς προελεύσεως ἀρχῆ-φαντασίωση εἶναι ἀδιαχώριστη καί ἀπό μά ἔθνοιστική [ethniciste], ἔθνικιστική, ἔθνικιστικο-κρατική [état-nationaliste] ἴδεολογία (στήν περισσότερο ἢ λιγότερο νεωτερική μορφή της) καί ἀπό κάποιο θρησκευτικό σπέρμα τοῦ ὅποιου γνωρίζουμε τήν ἀγελαία λογική, τήν παρορμητική ἰσχύ στίς σημερινές συγχρονίσεις: ἡ θρησκεία, ἡ ἔθνοτητα καί τό ἔθνος-κράτος συγχολοῦνται στόν ἴδιο λόγο τοῦ κυριαρχισμοῦ [discours souverainiste].⁸

Ούσιαστικά, ἡ θεμελιακή πολιτική θέση τοῦ Ντερριντά συνίσταται στό νά μήν ὑποστηρίζει τήν πολιτική οὔτε τοῦ Μιλόσεβιτς οὔτε τοῦ NATO οὔτε τοῦ UCK, γιατί καί οι τρεῖς δροῦν «στό ὄνομα καί κατ' ἐντολήν τῆς ἀρχαικῆς ἀρχῆς-φαντασίωσης τῆς κυριαρχίας» τοῦ ἔθνους-κράτους.

Ωστόσο, ὁ Ντερριντά δέν περίμενε τήν πολεμική κρίση στό Κοσσυφοπέδιο γιά νά ἀρχίσει τήν ἀποδόμηση τῆς ἔννοιας τῆς ἔθνικο-κρατικῆς κυριαρχίας. Ἐπιλέγω ἐσκευμένα τό ἔργο του Φαντάσματα τοῦ Μάρξ⁹ (τό ὅποιο ἐπιχροτήθηκε ἴδιαίτερα ἀπό μά μεγάλη μερίδα τῆς μαρξιστικῆς ἀριστερᾶς, καί δή ἀπό τίς στήλες τῆς Αύγης, τῆς Ἐποχῆς καί τοῦ Πολίτη, γιά νά ὑπενθυμίσω ὅτι ἥδη τό πρῶτο ἀπό τά τρία μέρη τοῦ ὑπότιτλου («Τό Κράτος τοῦ χρέους [L'État de la dette], ἡ διεργασία τοῦ πένθους καί ἡ Νέα Διεθνής») γιά τόν Ντερριντά, μεταξύ ἄλλων, ἀφ' ἐνός σημάνει τό χρέος μας(του), τό κράτος, τό καθεστώς τῆς ὄφειλῆς μας(του) στόν μαρξισμό, ἀφ' ἐτέρου ἀποσκοπεῖ «στό νά θέσει ὑπό διερώτηση τήν ἔννοια τοῦ Κράτους».¹⁰ «Οσον ἀφορᾶ τήν ἀναγκαιότητα μᾶς νέας ἔρωτηματοθεσίας σχετικά μέ τήν ἔννοια τῆς ἔθνικο-κρατικῆς κυριαρχίας, ἡ ἀποδόμηση δέν λησμονεῖ τήν ὄφειλή της στή μαρξιστική προβληματική:

Τέλος κατά τρίτο λόγο, καί κατά συνέπεια, σέ μά φάση ἀποφασιστικῆς μεταλλαγῆς ὄφειλει νά ἀντιστοιχεῖ μά βαθιά καί κριτική ἐπανεπέξεργασία τῆς ἔννοιας τοῦ Κράτους, τοῦ Κράτους-ἔθνους, τῆς ἔθνικῆς κυριαρχίας καί τῆς ἰδιότητας τοῦ πολίτη [citooyenneté]. Αὐτή θά ἥταν ἀδύνατη χωρίς τήν ἄγρυπνη καί συστηματική ἀναφορά σέ μά μαρξιστική

⁸ Αὐτόθι, σ. 201.

⁹ Φαντάσματα τοῦ Μάρξ, μτφρ. K. Παπαγιώργης, Έκχρεμές, Αθήνα 1995 (γαλλική ἔκδοση: Spectres de Marx, Galilée, Παρίσι 1993).

¹⁰ Αὐτόθι, σ. 118 (γαλλική ἔκδοση: ὥ.π., σ. 153).

προβληματική, ἂν ὅχι σέ μαρξιστικά συμπεράσματα γιά τό Κράτος, τήν ἔξουσία τοῦ Κράτους καὶ τούς μηχανισμούς τοῦ Κράτους, τίς ψευδαισθήσεις τῆς δικαιοχῆς του αὐτονομίας ἀπέναντι στίς κοινωνικο-οικονομικές δυνάμεις, ἀλλά ἐπίσης γιά τίς νέες μορφές ἐνός μαρασμοῦ ἢ μᾶλλον μιᾶς ἐπανεγγαρφῆς, μιᾶς ἐπαν-ορθότησης τοῦ Κράτους μέσα σέ ἓνα χῶρο πού δέν τόν ἐλέγχει πιά καὶ πού ἄλλωστε ποτέ δέν τόν ἡλεγχει χωρίς περιορισμού.¹¹

Βεβαίως ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ἑθνικο-κρατικῆς κυριαρχίας δέν εἶναι ἴδιον μόνο τῆς ντερριντιανῆς σκέψης. Ἐδῶ καὶ πολύ καιρό ἔχουν ἐγερθεῖ πολλές φωνές φιλοσόφων, κοινωνιολόγων, πολιτειολόγων, νομομαθῶν, διανοούμενων, οἱ ὅποιες προσβλέπουν σέ ἓναν ἐπιμερισμό της δίνοντας προτεραιότητα ὅχι μόνο στήν ὑπεράσπιση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων ἀλλά καὶ στήν ἀναθεώρηση τοῦ διεθνοῦς δικαίου πού θά ἐπιτρέψει τή διαμόρφωση τῶν συνθηκῶν γιά τή δημιουργία μορφωμάτων ὑπερ-κρατικῶν. Κατ' ἐμέ, ἡ πρωτοτυπία τῆς ντερριντιανῆς ἀποδόμησης τῆς (ἀπόλυτης) κυριαρχίας συνίσταται στή διαφοροποίησή της ἀπό τήν ἔννοια τοῦ (ἀπόλυτου) ἀπροϋπόθετου, δηλαδή τῆς δυνατότητας νά θέτεις σέ ἀμφισβήτηση ἀκόμη καὶ τά ἴδια ἐρωτήματα μέ τά ὅποια ἀμφισβητεῖς. Ἐν δίγοις, τό ἀπροϋπόθετο εἶναι ἡ ἀναπόδραστη προϋπόθεση τῆς ἄνευ ὄρων κριτικῆς σκέψης, καὶ δή τῆς ἀποδομητικῆς (déconstructive), ἐν συντομίᾳ τῆς σκέψης. Σέ τελική ἀνάλυση, ἡ ὄφειλή τοῦ ἀποδομισμοῦ σέ ἓνα συγκεκριμένο «πνεῦμα τοῦ μαρξισμοῦ» εἶναι μεταξύ ἄλλων καὶ ἡ ἐκλεκτική συγγένεια τῆς ἄνευ ὄρων κριτικῆς ἐρωτηματοθεσίας:

Νά ἀσκεῖς κριτική, νά καλεῖς σέ ἀτέρμονη αὐτοχριτική, σημαίνει ἀκόμα νά διακρίνεις ἀνάμεσα σέ ὅλα καὶ σχεδόν ὅλα. "Αν ὑπάρχει ἔνα πνεῦμα τοῦ μαρξισμοῦ ἀπό τό ὅποιο δέν θά εἶμαι ποτέ πρόθυμος νά παραιτηθῶ, αὐτό δέν εἶναι μόνο ἡ κριτική ἰδέα ἡ ἡ στάση ἐρωτηματοθεσίας (μιά συνεπής ἀποδόμηση ὄφειλει νά ἐπιμένει σ' αὐτήν τή στάση ἀκόμη καὶ ἂν μάθει ἐπίσης ὅτι τό ἐρώτημα δέν εἶναι ποτέ ἡ τελευταία οὔτε ἡ πρώτη λέξη). Εἶναι μᾶλλον μιά ὄρισμένη χειραφετητική καὶ μεσσιανική κατάφαση, μιά ὄρισμένη ἐμπειρία τῆς ὑπόσχεσης τήν ὅποια μποροῦμε νά ἀποπειραθοῦμε νά ἐλευθερώσουμε ἀπό κάθε δογματική καὶ μάλιστα ἀπό κάθε μεταφυσικο-θρησκευτικό καθορισμό, ἀπό κάθε μεσσιανισμό. Μιά ὑπόσχεση ὄφειλε νά ὑποσχεθεῖ ὅτι θά τηρηθεῖ, δηλαδή

ὅτι δέν θά μείνει «πνευματική» ἢ «ἀφηρημένη», ἀλλά ὅτι θά παραγάγει συμβάντα, νέες μορφές δράσης, πρακτικῆς, ὄργάνωσης κ.λπ. Ἀποκόμιμαι ἀπό κάθε «κομματική μορφή» ἢ ἀπό τήν τάδε μορφή Κράτους ἢ Διεθνοῦς δέν σημαίνει ὅτι παραπομαὶ ἀπό κάθε μορφή πρακτικῆς ἢ ἀποτελεσματικῆς ὄργάνωσης. Ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει τό ἀκριβῶς ἀντίθετο.¹²

II. 'Ο Νόμος τοῦ κράτους καὶ ἡ πολιτική ἀνυποταξία

Μετά τήν ἀναχώρησή τοῦ Ντερριντά ἀπό τήν πόλη τῶν Ἀθηνῶν ἀκούστηκαν ἀρκετές φωνές, σέ συζητήσεις ἀλλά καὶ στόν ἐλληνικό Τύπο, οἱ ὅποιες ἔκριναν ὅτι ὁ Γάλλος φιλόσοφος κράτησε «ἴσες ἀποστάσεις» ἀπό τούς ἐμπολέμους στό Κοσσυφοπέδιο, ὅτι «ἡταν ἐναντίον ὅλων!», ὅτι ἐξέφρασε τήν «ἀπολιτική ἀποφη «δέν εἶμαι μέ κανέναν»», ἐν ὅλιγοις ὅτι δέν «πῆρε θέση». Εἶναι ὅμως ἔτοι; Βεβαίως ὅχι, διότι ἀπεναντίας πῆρε μία πολύ συγκεκριμένη θέση πού χρήζει ἴδιαίτερης προσοχῆς καὶ ἀνάλυσης.

Ο Ντερριντά ἀφ ἐνός δέν ὑποστήριξε τή στρατιωτική ἐπέμβαση τοῦ NATO οὔτε τόν UCK οὔτε τήν ἐθνοκαθαριτική πολιτική τοῦ Μιλόσεβιτς καὶ ἐκείνων τῶν Σέρβων πού τήν ἐνστερνίζονται —έφόσον καὶ οἱ τρεῖς ἐνεργοῦσαν «στό ὄνομα καὶ κατ' ἐντολήν τῆς ἀρχαϊκῆς ἀρχῆς-φαντασίωσης τῆς κυριαρχίας» τοῦ ἔθνους-κράτους—, ἀφ, ἐτέρου ὅμως βρισκόταν στό πλευρό μιᾶς συγκεκριμένης κατηγορίας Σέρβων ἀλλά καὶ ἀτόμων, πολιτῶν ἄλλων κρατῶν, ἥταν δηλαδή «σύμμαχος μόνο μέ τούς ἀντιπολιτευόμενους, τούς ἐτερόφρονες καὶ τούς ἀντιστασιακούς». Ποιοί εἶναι ὅμως αὐτοί, συγκεκριμένα; Ποῦ τούς ἐντοπίζει κανείς καὶ ποιά εἶναι ἡ συγκεκριμένη πολιτική τους στράτευση; Στό κείμενο τῆς «ομίλιας» του στό Πάντειο Πανεπιστήμιο κατονομάζονται ρητά (οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι δικές μου):

'Ο οίονεί παρκόσμιος πόλεμος εἶναι ἐπίσης ὁ πόλεμος σέ ἓνα World Wide Web [Παγκόσμιο Ἐκτεταμένο Δίκτυο] γιά τό ὅποιο ἐρίζουν συνάμα οἱ ἔξουσίες τῶν ἔθνων-κρατῶν ἢ τῶν ἡγεμονιστικῶν συνασπισμῶν ἔθνων-κρατῶν, ἐταρεῖται μέ ὑπερθνητικά κεφάλαια [...] καὶ πολίτες ἢ μή πολίτες ὅλων τῶν χωρῶν, ἀντιστασιακοί, ἀντιπολιτευόμενοι, ἐτερόφρονες, οἱ ὅποιοι μποροῦν κατ' αὐτόν τόν τρόπο, χάρη στίς ἴδιες τεχνικές ἔξουσίες τοῦ ἡλεκτρονικοῦ ταχυδρομείου καὶ τοῦ "Ιντερνετ, νά ἀπαλλα-

¹¹ Αὐτόθι, σ. 119 (γαλλική ἔκδοση: ὁ.π., σ. 155).

¹² Αὐτόθι, σ. 114 (γαλλική ἔκδοση: ὁ.π., σ. 146-147).

γοῦν ἀπό τίς ἔξουσίες τοῦ κράτους ἡ τοῦ κεφαλαίου καὶ νά καταστήσουν ἐλεύθερη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο μά ὄρισμένη κατάφαση δημοκρατική, κοσμοπολιτική, καὶ δή μετά-την-ἰδιότητα-τοῦ-πολίτη [affirmation métropolitaine].¹³ Εποι, παραδείγματος χάριν, πρίν ἀπό μερικές ἑδομάδες, μεσοῦντος τοῦ πολέμου, κάποιοι πανεπιστημιακοί καὶ διανοούμενοι ἀπό ὅλο τὸν κόσμο κατόρθωσαν νά ἀψήφησον τοὺς κρατικούς μηχανισμούς στό Ἰντερνετ γιά νά γιορτάσουν τὴν ἐπέτειο τοῦ ἐλεύθερου ραδιοφωνικοῦ σταθμοῦ τῆς σερβικῆς δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης (B-92), ὁ ὁποῖος ἐπισήμως εἶχε καταδικαστεῖ σε σιωπή ἀπό τὴν κυβέρνηση τοῦ Μιλόσεβιτς, ὅπως εἶναι καταδικασμένος ἀπό τώρα καὶ στό ἔξης, ἀκόμη πιό σοβαρά καὶ ὅχι μέ λιγότερη διαστροφή, ἀπό τὰ βομβαρδιστικά ἀεροσκάφη τοῦ NATO.¹⁴ Διότι ἂν πράγματι θήθελαν νά δώσουν ἔνα τέλος σὲ μιά σερβική πολιτική, θά μποροῦσαν ἀσφαλῶς, ἑδῶ καὶ πολύ καιρό, νά κάνουν κάτι καλύτερο ἀπό τό νά πλήττουν τό Βελιγράδι ἀπό τόσο ψηλά καὶ τόσο μακριά. Δέν χρειάζονταν στρατιωτικούς ἡ διπλωματικούς ψευδοεμπειρογνώμονες γιά νά ἔχουν τὴν ἐνημέρωση ὅτι ὑπῆρχε κάτι ἄλλο καὶ καλύτερο πού μποροῦσαν νά κάνουν: ἐπί παραδείγματι, νά δοηθήσουν τή σερβική ἀντιπολίτευση.¹⁵

Ἡ παραπάνω ντερριντιανή θέση εἶναι κρίσιμη καὶ ἀπαντᾶ, παίρνει θέση σέ ἔνα πολύ δύσκολο διττό ἐρώτημα: α) Νομιμοποιεῖται ἔνας πολίτης, ἔνα ἄτομο, ὅταν βομβαρδίζεται ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ἡ χώρα του, νά διεκδικεῖ τὴν ἐλεύθερη ραδιοφωνία, τὴν ἄρση τῆς λογοκρισίας καὶ τό δικαίωμα τῆς ἀντιπολίτευτικῆς κριτικῆς στήν ἐθνικιστική, ἐθνοκαθαρτική, φαύλη κυβερνητική πολιτική, ἀντιμαχόμενος ταυτόχρονα τὴν ξένη πολεμική ἐπέμβαση; β) Μπορεῖ ἔνας διανοούμενος, ἔνας πολίτης, ἔνα ἄτομο μᾶς ἄλλης χώρας νά ἀναλάβει τὴν εὐθύνη καὶ νά ὑποστηρίξει αὐτούς πού ἐναντιώνονται στήν ἐθνικιστική, ἐθνοκαθαρτική, φαύλη κυβερνητική πολιτική, ἐνῶ μαίνεται ἡ καταστροφική πολεμική ἐπέμβαση ἄλλων κρατῶν στήν ὅποια ὁ ἴδιος ταυτόχρονα ἐναντιώνεται; Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἀπάντηση εἶναι καταφατική, ἐφόσον ἡ παραβατικότητα τῶν συγκεκριμένων πολιτῶν

¹³ Ο ἀνεξάρτητος ραδιοσταθμός B-92, πού τὸν ἔκλεισε ἡ σερβική ἀστυνομία στίς 24 Μαρτίου 1999 μέ τὴν ἔναρξη τῶν NATOίκῶν βομβαρδισμῶν, σύμφωνα μέ τὴν εἰδήσεο-γραφία τῆς γαλλικῆς ἐφημερίδας *Le Monde* ἄρχισε νά λειτουργεῖ ἐκ νέου στίς 2 Αὐγούστου 1999 χωρίς νά ζητήσει τό πράσινο φῶς ἀπό τίς σερβικές ἀρχές.

¹⁴ «Ἀπροϋπόθετο ἡ κυριαρχία: τό πανεπιστήμιο στά σύνορα τῆς Εὐρώπης», ὥ.π., σ. 196-197.

ἀπέναντι στούς νόμους τοῦ δικοῦ τους κυριαρχου κράτους γίνεται στό ὄνομα ἐνός ἀνώτερου νόμου, συγκεκριμένα τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, τῶν μειονοτήτων, τῆς ἐλεύθερίας ἔκφρασης, κ.λπ.

Τώρα εἴμαστε σέ θέση νά κατονομάσουμε ἐκείνους μέ τούς ὅποιους ὁ Ντερριντά νιώθει πώς εἶναι «σύμμαχος». Εἶναι οἱ ἀπανταχοῦ dissidents, οἱ «ἀντιφρονοῦντες», οἱ «έτεροφρονες», αὐτοί πού ἀνυποτακτοῦν στούς κρατικούς, κρατικο-εθνικιστικούς νόμους, αὐτοί πού ἀντιπροτάσσουν στήν ἀδικία τοῦ νόμου τήν «έτεροφροσύνη» τους, τήν dissidence. Ἡ ἀντίσταση πού ἐπαγγέλλεται ὁ Ντερριντά δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τήν «πολιτική ἀνυποταξία», τήν désobéissance civique,¹⁶ «μέσω τῆς ὅποιας ἀμφισβητεῖ κανείς τή θετική νομιμότητα τοῦ ἔθνους-κράτους στό ὄνομα μᾶς πιό ἐπείγουσας ἡ πιό ἐπιταχτικῆς δικαιοσύνης».¹⁷ Ἐδῶ, αὐτό πού ὄνομάζουμε πολιτική θέση, στράτευση, γιά τόν Γάλλο φιλόσοφο συντελεῖται μέσω τῆς πολιτικῆς ἀπείθειας, ἀνυπακοῆς, τῆς παραβατικότητας τοῦ νόμου τοῦ κράτους στό ὄνομα ἐνός ἀνώτερου, δικαιότερου νόμου.

Μιά μορφή πολιτικῆς ἀνυποταξίας εἶναι ἡ δημιουργία τοῦ δικτύου τῶν «πόλεων-καταφυγίων» (*villes-refuges*)¹⁸ ἀπό τά μέλη τοῦ Διεθνοῦ Κοινοβουλίου τῶν Συγγραφέων —ὁ Ντερριντά εἶναι δρα-

¹⁵ Ὁ Ντερριντά προχρίνει τή γαλλική μετάφραση *«désobéissance civique»* ἀντί *«désobéissance civile»*, συνάδοντας —κατά τά φαινόμενα— πρός τήν ἀκόλουθη ἐμμηνευτική διάκριση τοῦ Ἐτιέν Μπαλιμπάρ (Étienne Balibar): «Πολιτική ἀνυποταξία [civique], καὶ ὅχι ἰδιωτική [civile] — ὅπως θά μποροῦσε νά μᾶς κάνει νά πιστέψουμε μά διαστική μεταγραφή τῆς ἀντίστοιχης ἀγγλικῆς ἔκφρασης: *civil disobedience*. Δέν προκειται μόνο γιά ἄτομα [*individus*] τά ὅποια, ἐν συνειδήσει, θά πρέπει νά προβάλουν τήν ἀντίρρησή τους στήν ξένη *autorité*. Ἄλλα γιά πολίτες [*citoyens*] οἱ ὅποιοι, σέ μιά κρίσιμη περίσταση, ἐπαναδημουροῦν τή δική τους ἰδιότητα τοῦ πολίτη [*citoyenneté*] μέ μιά δημόσια πρωτοβουλία “ἀνυποταξίας” πρός τό κράτος» (*Sur la désobéissance civique*, στό *Droit de cité*, Éditions de l'aube, Παρίσι 1998, σ. 17). “Οσο γιά τόν ἀγγλικό ὄρο, αὐτός εἰσήχθη στήν πολιτική φιλοσοφία ἀπό τό βιβλίο *On the Duty of Civil Disobedience* (Περί τοῦ καθήκοντος τῆς πολιτικῆς ἀνυποταξίας, 1849) τοῦ Henry David Thoreau.

¹⁶ «Ἀπροϋπόθετο ἡ κυριαρχία: τό πανεπιστήμιο στά σύνορα τῆς Εὐρώπης», ὥ.π., σ. 191-192.

¹⁷ Γιά τόν σύγχρονο θεσμό τῶν «πόλεων-καταφυγίων» 6λ.: α) J. Derrida, *Cosmopolites de tous les pays, encore un effort!*, Galilée, Παρίσι 1997. β) J. Derrida, *Adieu à Emmanuel Lévinas*, Galilée, Παρίσι 1997, σ. 85, 184, 193 (καὶ B. Μπιτσώρης, *Φιλοξενία καὶ κοσμοπολιτισμός*. (Ἐρωτήματα γιά τόν Ζάχ Ντερριντά), Ἀντί, τχ. 651, 2.1.1998, σ. 46-48).

στήριο μέλος του και ἔχει διατελέσει ἀντιπρόεδρος—, τό όποιο ἐδρεύει στό Στρασβούργο και ἀποσκοπεῖ στήν παροχή ἀσύλου ἀπό αὐτές τίς πόλεις —πού ἀνυποτακτοῦν στούς νόμους τοῦ κράτους— σέ καταδιωκόμενους συγγραφεῖς και καλλιτέχνες:

Προσπαθήσαμε νά ύποκινήσουμε ἀνά τόν κόσμο τήν ἀνακήρυξη και τήν θεσμοθέτηση πολλῶν και προπάντων αὐτόνομων «πόλεων-καταφυγίων», ὅσο εἶναι δυνατόν ἀνεξάρτητων και μεταξύ τους και ἀπό τά κράτη, ἀλλά πάντως ἀμοιβαῖα συνασπισμένων σύμφωνα μέ κάποιες μορφές ἀλληλεγγύης πού πρέπει νά ἐπινοθοῦν. Ἡ ἐπινόηση αὐτή εἶναι δικό μας μέλημα: ἐδῶ ἡ θεωρητική ἡ κριτική σκέψη εἶναι ἀδύνατον νά διαχωριστεῖ ἀπό τίς πρακτικές πρωτοβουλίες πού ἀρχίζουμε και ἡδη κατορθώνουμε νά ἐνεργοποιοῦμε κατεπειγόντως. Εἴτε πρόκειται γιά τόν ξένο ἐν γένει, τόν μετανάστη, τόν ἔξωριστο, τόν φυγάδα, τόν ἐκτοπισμένο, τόν ἄπατρη, τόν πρόσφυγα (τόσες κατηγορίες πού πρέπει νά τίς διακρίνουμε μέ σύνεση), καλοῦμε τίς νέες πόλεις-καταφύγια νά κάμψουν τήν πολιτική τῶν κρατῶν, νά μετασχηματίσουν και νά ἐπανιδρύσουν τούς ὄρους ἑνταξῆς τῆς πόλης στό κράτος, ἐπί παραδείγματι σέ μιά Εύρωπη πού τελεῖ ὑπό διαμόρφωση ἡ στό πλαίσιο τῶν διεθνῶν νομικῶν δομῶν πού κυριαρχοῦνται ἀκόμη ἀπό τόν κανόνα τῆς κρατικῆς κυριαρχίας, ὁ ὄποιος εἶναι ἡ ὑποτίθεται πώς εἶναι ἀπρόσθλητος, ἀλλά συνάμα ὅλο και περισσότερο προσωρινός και προβληματικός. Ὁ κανόνας αὐτός δέν μπορεῖ πλέον, και δέν θά ἔπρεπε πλέον, νά ἀποτελεῖ τόν ἔσχατο ὄριζοντα τῶν πόλεων-καταφυγίων. Εἶναι δυνατόν κάπι τέτοιο;¹⁸

Τό ἐρώτημα πού τίθεται εἶναι κατά πόσον αὐτή ἡ πόλη-καταφύγιο μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι συγχροτεῖ μιά «τοπική κυριαρχία» πού προσβάλλει τήν «έθνικο-κρατική κυριαρχία». Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ντερριντά δείχνει ὅτι θά πρέπει νά ἀποφευχθεῖ ἡ δημιουργία μιᾶς ἀλλής μορφῆς κυριαρχίας:

Γιά νά ἀπαντήσω στό ἐρώτημά σας γιά τίς πόλεις-καταφύγια και τίς κυρίαρχες-πόλεις, ἂν ὑποθέσουμε μάλιστα ὅτι μά τέτοια κυριαρχία τῆς πόλης εἶναι δυνατή, αὐτό θά σήμαινε τήν ἀνασύσταση ἐνός νέου κράτους, ἔκτος τῶν νόμων τοῦ γαλλικοῦ κράτους. Ἡ πολιτική τῶν πόλεων-καταφυγίων δέν μπορεῖ, κατ' ἔμε, παρά νά εἶναι μιά προσωρινή στρατηγική συμβολικῆς ἐμβέλειας, προορισμένη νά καταπολεμήσει μά δυσανεκτική κρατική νομοθεσία, κατά τό πρότυπο τῆς ὄνομαζόμενης ἔκκλησης

¹⁸ Cosmopolites de tous les pays, encore un effort!, ὥ.π., σ. 13-14.

γιά τήν «πολιτική ἀνυποταξία», ἀλλά πάντοτε στό ὄνομα ἐνός ἀνώτερου νόμου, ὑπόρρητα ἐγγεγραμμένου στό σύνταγμα τῆς χώρας.¹⁹

Μιά δεύτερη μορφή πολιτικῆς ἀνυποταξίας ήταν ἡ ἐμπρακτη ἀμφισβήτηση ἐνός νόμου τῆς πρώην γαλλικῆς δεξιᾶς κυβέρνησης ὑπό τήν πρωθυπουργία τοῦ Ἀλαίν Ζυπρέ, νόμος πού ἐπέτρεπε τή διάκη ἐκείνων πού παρεῖχαν στέγη, και οἱ ὄποιοι συνεπῶς βοηθοῦσαν ξένους πού διέμεναν παράνομα στό γαλλικό ἔδαφος, συγκεκριμένα τούς «χωρίς-χαρτιά («sans-papiers»)». Ὁ Ντερριντά μάλιστα δέν κρύβει τήν ἀγανάκτησή του γιά τό χαρακτηρισμό τοῦ ἀδικήματος: «ἀδίκημα φιλοξενίας» (délit d'hospitalité)! Ἡ ἀντίδρασή του δέν μποροῦσε νά ήταν ἄλλη ἀπό τήν ἔκκληση γιά πολιτική ἀνυποταξία:

Όφειλουμε ἐπίσης, ὅπως ὄρισμένοι ἀπό ἡμᾶς τό ἔχουν κάνει, νά ἀψήφσουμε τήν κυβέρνηση διακηρύσσοντας ὅτι εἴμαστε ἔτοιμοι νά κρίνουμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι γιά τό τί εἰδους φιλοξενία θέλουμε νά προσφέρουμε στούς «χωρίς-χαρτιά», στίς περιπτώσεις πού ἐμεῖς κρίνουμε ὅτι εἶναι οἱ ἐνδειγμένες, μέ τή συνειδήση μας ὡς πολιτῶν και, πέραν αὐτοῦ, μέ τήν προσήλωσή μας σέ ὅ,τι αὐτοί ὄνομάζουν χωρίς νά τά πιστεύουν «δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου». Εἶναι ἀκριβῶς αὐτό πού στίς ΗΠΑ ὄνομάζεται «πολιτική ἀνυποταξία», μέσω τῆς ὅποιας ἔνας πολίτης διακηρύσσει ὅτι στό ὄνομα ἐνός ἀνώτερου νόμου δέν θά ὑπακούσει στήν τάδε ἡ στή δείνα νομοθετική διάταξη πού τήν κρίνει ἀδικη και κατακριτέα, προτιμώντας κατ' αὐτόν τόν τρόπο τήν παραβατικότητα ἀπό τήν ντροπή, και τό ὑποτιθέμενο ἀδίκημα ἀπό τήν ἀδικία.²⁰

Στό Πάντειο Πανεπιστήμιο, ἡ ντερριντιανή ἀναφορά στήν πολιτική ἀνυποταξία γίνεται —στήν ἀρχή και στό τέλος τοῦ λόγου του— μέσω τοῦ Σωκράτη στόν πλατωνικό Κρίτωνα, ὅπου ὁ καταδικασμένος σέ θάνατο δάσκαλος τῆς ἀτέρμονης ἐρωτηματοθεσίας ἀρνεῖται νά δραπετεύσει γιά νά παραμείνει εὐπειθής στούς νόμους τῆς ἀθηναϊκῆς πόλεως. Ὁ Ντερριντά ὅμως ἀκούει, ἡ θά ἥθελε νά ἀκούσει, μέσα στούς προσωποποιημένους Νόμους τῆς πόλεων-κράτους μιάν ἄλλη φωνή, παρασιτική: μιά σύγχρονη σωκρατική φωνή τῆς πολιτικῆς ἀνυποταξίας πού ἀμφισβήτει τή «θετική νομιμότητα τοῦ ἔθνους-κράτους»:

¹⁹ Manifeste pour l'hospitalité. Autour de Jacques Derrida, Éd. Paroles d'aube, Grigny 1999, σ. 136-137.

²⁰ J. Derrida, «Manquements du droit à la justice», στό J. Derrida, M. Guillaume, J.-P. Vincent, Marx en jeu, Descartes & Cie, Παρίσι 1997, σ. 90.

*Ηδη αύτοί οι νόμοι προεικονίζουν, ένδεχομένως, τόν νεωτερικό Νόμο τού κυριαρχου κράτους, και ή δυσαρμονική νότα που θά ηθελα νά άκουστει σήμερα προέρχεται ένδεχομένως από έναν τόπο που είναι ξένος πρός τήν κυριαρχη έξουσία. Όστρόσο, αύτός ή ξένος τόπος ίσως μᾶς οδηγει άκόμη πρός έναν δρισμένο Σωκράτη, στή θέση απ' όπου έκανε νά μιλήσουν οι νόμοι, άλλα έπισης πρός μάτια τοποθεσία απ' όπου ο δάσκαλος τής είρωνειας και τού έρωτήματος χωρίς τέλος θά μπορούσε νά είχε άνυποτακτήσει, και νά φύγει, η νά άντισταθει, για νά γίνει κατ' αύτον τόν τρόπο ένας σύγχρονος έτερόφρων [dissident] η ένας πρόδρομος τής *civil disobedience*, τής «πολιτικῆς άνυποταξίας» μέσω τής όποιας άμφισθητει κανείς τή θετική νομιμότητα τού έθνους-κράτους στό ονομα μᾶς πιό έπειγουσας η πιό έπιτακτικῆς δικαιοσύνης.²¹

Σέ τελική άνάλυση, ο Σωκράτης ένεργει σάν «καλός πολίτης». Άλλθεια, ο Ντερριντά οταν έρχεται στήν Αθήνα υπό ποιάν ιδιότητα μᾶς διακηρύσσει —μάλιστα μέ «παρακινδυνευμένο τρόπο, αύθαδη έπισης»²²— οτι θά άποκρινόταν διαφορετικά σέ τούτους τούς Νόμους, θά άνυποτακτούσε άμφισθητώντας τή νομιμότητα τής κρατικῆς έξουσίας, κυριαρχίας; Ή άπάντησή του είναι φαινομενικά άπλη, άλλα τρομακτικά βαρυσήμαντη: «Οσο γιά μένα, ώς άλλος, ταπεινά μάλιστα, παραμένω πολίτης, πολίτης τής χώρας μου η τού κόσμου, θεβαίως, άλλα ποτέ δέν θά δεχτῶ νά μιλήσω, νά γράψω η νά διδάξω μόνο ώς πολίτης. Και όπωσδήποτε οχι στό πανεπιστήμιο. Γι' αύτο είχα τήν έπαρση νά άψηφήσω ένώπιόν σας τούς νόμους τής πόλης.»²³ Τό έρωτημα πού τίθεται συνεπῶς είναι άν ο «έτερόφρων» άψηφα τούς νόμους ώς πολίτης ένός συγκεκριμένου κράτους η ώς πολίτης τού κόσμου, η άκομη και ώς άτομο. Έπι αύτοῦ ή Γάλλος φιλόσοφος έχει δώσει μά διαφωτιστική άπάντηση:

Τό έρωτημα είναι νά μάθουμε σήμερα άν η φιλοξενία έξαρταται από τό πολιτικό και συνεπῶς από τό κρατικό. Η «πολιτική άνυποταξία» θέτει τό έρωτημα άν έχω τό δικαίωμα νά ένεργήσω ώς άτομο [individu] διαφορετικά απ' ό,τι ώς πολίτης [citoyen]: νά προσχαλέσω όποιον θέλω στό σπίτι μου, άκομη και άν ή νόμος μοῦ τό άπαγορεύει. «Οταν ή Κάντ λέει οτι η φιλοξενία οφείλει νά είναι οίκουμενη, άλλα μέ τήν

²¹ «Απροϋπόθετο η κυριαρχία: τό πανεπιστήμιο στά σύνορα τής Εύρωπης», ο.π., σ. 191-192.

²² Αύτόθι, σ. 208.

²³ Αύτόθι, σ. 208.

τάδε και τή δείνα προϋπόθεση, μιλᾶ γιά τή φιλοξενία τού πολίτη.

Μήπως όμως η φιλοξενία, στή ριζοσπαστική παραγωγή τής έτεροτητας, οφείλει νά κατευθυνθει πέρα από τή νομοθεσία, ώς πρόκληση πρός τό κράτος; Δέν πρόκειται γιά τήν άναρχια μέ τή ρομαντική σημασία τού τέλους τού 19ου αιώνα, άλλα γιά μιά έννοια τού πολιτικού πού θά πρέπει νά έγκαθιδρύσει διάφορες μορφές άλληλεγγύης και συμμαχιών πέρα από τό τάδε η τό δείνα έθνος-κράτος. Σ' αυτήν τήν προοπτική, θά μπορούσε κανείς νά θεσπίσει μιά διεθνή πολιτική πού δέν θά είναι πλέον πολιτική, μέ τήν παραδοσιακή έννοια, δηλαδή ίποταγμένη στήν έξουσία τού κράτους.

'Η ιδέα τής δημοκρατίας [démocratie] (σε άντιθεση μέ τή δημοκρατική πολιτεία [république]) άντιπαρατάσσει ένα είδος πρόκλησης πρός τή Δημοκρατική Πολιτεία [République] και πρός τό παραδοσιακό πολιτικό, κάτι πού δύσκολα μπορει νά συμφιλωθει μέ τά πολιτικά καθήκοντα.

Όταν ζητῶ τήν τροποποίηση τού γαλλικού νόμου γιά νά είναι η φιλοξενία περισσότερο σύμμορφη μέ αύτό πού θά οφειλε νά είναι, τότε έκφράζεται ού άπευθυνος πολίτης πού καταφάσκει τήν έπιθυμία τής εύθύνης του, και από τήν άλλη πλευρά ύπαρχει κάποιος πού είναι παραπάνω από πολίτης, έφοδιασμένος μέ μιά έλευθερία νά ένεργει, νά μιλᾶ η νά δεξιώνεται όποιον θέλει στό σπίτι του, όποιοι κι άν είναι οι νόμοι τής χώρας τής όποιας είμαι πολίτης. Και, κάνοντας αύτό τό πράγμα, διατείνομαι οτι έπικαλούμαι κατ' αύτον τόν τρόπο μιάν άλλη πολιτική, έναν άλλο άριστο τού πολιτικού.²⁴

'Ο Ντερριντά στό Πάντειο Πανεπιστήμιο μιλησε συνάμα και ώς πολίτης τής χώρας του (citoyen), και ώς πολίτης τού κόσμου (citoyen du monde) άλλα και, κυρίως, ώς κάποιος («ώς άλλος»)²⁵ πού έπικαλεῖται μιάν άλλη ιδιότητα: τή «μετά-τήν-ιδιότητα-τού-πολίτη» (ώς méta-citoyen).²⁶ Συνεπῶς, θά μπορούσε κανείς νά δια-

²⁴ *Manifeste pour l'hospitalité. Autour de Jacques Derrida*, ο.π., σ. 145-146.

²⁵ Πρβλ. «Απροϋπόθετο η κυριαρχία: τό πανεπιστήμιο στά σύνορα τής Εύρωπης», ο.π., σ. 208: «Οσο γιά μένα, ώς άλλος, ταπεινά μάλιστα, παραμένω πολίτης τής χώρας μου η τού κόσμου, άλλα ποτέ δέν θά δεχτῶ νά μιλήσω, νά γράψω η νά διδάξω μόνο ώς πολίτης.»

²⁶ Πρβλ. αύτόθι, σ. 196-197: «Ο οίονει παγκόσμιος πόλεμος είναι έπισης ή πόλεμος σέ ένα World Wide Web [Παγκόσμιο Έκτεταμένο Δίκτυο] γιά τό όποιο έριζουν συνάμα οι έξουσίες τῶν έθνων-κρατῶν [...] και πολίτες η μή πολίτες δῶν τῶν χωρῶν, άντιστασιακοί, άντιπολιτευόμενοι, έτερόφρονες, οι όποιοι μπορούν κατ' αύτον τόν τρόπο [...] νά άπαλλαγούν από τής έξουσίες τού κράτους η τού κεφαλαίου και νά καταστήσουν έλευθερη κατ' αύτον τόν τρόπο μιά δρισμένη κατάφαση δημοκρατική, κοσμοπολιτική, και δή μετά-τήν-ιδιότητα-τού-πολίτη [affirmation métá-citoyenne].»

κρίνει τρεῖς ιδιότητες τοῦ πολίτη: ἀφ' ἐνός τήν ἔθνική καὶ τήν κοσμοπολιτική, ἀφ' ἑτέρου τήν οὕτως εἰπεῖν μετα-κοσμοπολιτική. 'Ο Ντερριντά διεκδικεῖ καὶ τίς τρεῖς, τίς δύο πρῶτες κατά περίπτωση, ἀνάλογα μέ τήν πολιτικο-κοινωνικο-οικονομική συγχυρία – καὶ τήν τρίτη ἀπόλυτα, πάντοτε, χωρίς ὄρους, ἀπροϋπόθετα. 'Η ἔθνική καὶ ἡ (καντιανή) κοσμοπολιτική ιδιότητα ἔξαρτωνται καὶ συναρτώνται ἀπό/με τήν κυριαρχία τοῦ κράτους, ἢ τοῦ ἔθνους-κράτους. 'Απεναντίας ἡ μετα-κοσμοπολιτική ιδιότητα τήν ἀμφισβῆτες ἐκ προοιμίου. 'Ακόμη καὶ ὁ περίφημος κοσμοπολιτισμός τοῦ Κάντ δὲν ὑπερβαίνει τήν κρατική κυριαρχία: ὁ καντιανός κοσμοπολιτισμός δέν προσβλέπει σέ ἓνα ὑπερ-κρατικό πλανητικό μόρφωμα, ἀλλά σέ ἓνα «όμοσπονδιακό σύστημα ἐλεύθερων κρατῶν».²⁷ 'Εξ οὗ καὶ ἡ ντερριντιανή «δημοκρατική» πρόκληση πρός τὸν «ρεπουμπλικανισμό», ὁ ὅποιος ἀδυνατεῖ ἐκ τῆς ἀρχῆς του νά ἀμφισβητήσει τήν κυριαρχία τοῦ ἔθνους-κράτους.

Τελικά, ἡ «πολιτική ἀνυποταξία» παραπέμπει καὶ δοκιμάζεται στή στενή ἔξαρτηση τῆς «ιδιότητας τοῦ πολίτη» (*citoyenneté*) ἀπό τό «ἔθνος-κράτος» καὶ δή τήν «έθνικο-κρατική κυριαρχία». Αὐτός πού ἀνυποτακτεῖ ἐπικαλούμενος τή μετα-κοσμοπολιτική του ιδιότητα προσβλέπει σέ μιάν ἄλλη πολιτική μέ πρωταρχικό σκοπό τή σταδιακή ὑπέρβαση τῆς ιδιότητας τοῦ πολίτη ἐν γένει, ἀμφισβητώντας ἔτοι τήν έθνικο-κρατική θεμελίωση τῆς Δημοκρατικῆς Πολιτείας καὶ προσβλέποντας σέ μιάν ἄλλη ιδέα τῆς δημοκρατίας:

Θά ἥθελα τώρα νά ἐπιχειρήσω νά ἀπαντήσω στό ἔρωτημα πού ἐτέθη γιά τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη. [...] 'Η διεκδίκηση τῆς ιδιότητας τοῦ πολίτη, ἡ ἔθνική ιδιότητα τοῦ πολίτη ἢ ἡ ιδιότητα τοῦ πολίτη τοῦ κόσμου [*citoyenneté du monde*] εἶναι κάτι ἀπό τό ὅποιο, βεβαίως, ποτέ δέν θά ἔπρεπε νά παραιτηθοῦμε. Σήμερα ὑπάρχουν τεράστιες μάζες ἀνθρώπινων ὄμάδων, πληθυσμῶν πού μάλιστα δέν εἶναι ἔξοριστοι πολίτες, οὕτε κάν ὑποκείμενα μέ τό ἀναγνωρίσιμο καθεστώς τοῦ «ἀπάτριδος». Πρόκειται γιά πρόσωπα πού μάλιστα δέν ἔχουν τό δικαίωμα πού ἡ παράδοση ἀναγνώριζε στούς πολίτες. 'Εχει σημασία ἡ παρέμβαση τοῦ κράτους ὥστε νά μπορέσουν νά γίνουν πολίτες, ὑπήκοοι ἐνός ἔθνους-κράτους. Παρομοίως, δέν πιστεύω ὅτι πρέπει ποτέ νά παραιτηθοῦμε

²⁷ I. Kant, *Γιά τήν αἰώνια εἰρήνη*, μετρ. "Αννα Πόταγα, 'Αλεξάνδρεια, 'Αθήνα 1992, σ. 42.

ἀπό τό σχῆμα τοῦ «πολίτη τοῦ κόσμου», ἀπό τήν παράδοση τοῦ «κοσμοπολιτισμοῦ» μέ τή διττή γενεαλογική σχέση του (οἱ Στωικοί, μιά ὄρισμένη ἐπανάληψη τῆς ἀβραμικῆς ἡ ἡμιράψικης φιλοξενίας ἀπό τόν ἀπόστολο Παῦλο, ὁ Διαφωτισμός καὶ ἡ τουλάχιστον φαινομενική «ἐκκοσμικευτικότητά» του, μέ τήν καντιανή στιγμή του, τό «δικαίωμα στήν οίκουμενη φιλοξενία», x.λπ.) Στό διεθνές ἐπίπεδο πρόκειται γιά ἓνα συμβόλαιο μεταξύ τῶν πολιτῶν τοῦ κόσμου πέρα ἀπό ἔθνικες ἐντάξεις. Βεβαίως, εἶναι ἀπαραίτητες καὶ οἱ δύο ιδιότητες τοῦ πολίτη, καὶ πρέπει νά ἐναρμονιστοῦν. Ταυτόχρονα ὅμως μά νέα «Διεθνής» θά ἔπρεπε νά συνασπίσει ὄρισμένες ἔνικότητες πού δέν θά ὄριζονται ἀπό τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη, καὶ συνεπῶς ἀπό τό κράτος, ἀκόμη καὶ ἀπό ἓνα συμβόλαιο μεταξύ ὅλων τῶν κρατῶν τοῦ κόσμου, ἀπό ἓνα διεθνές διακρατικό δίκαιο (πολιτικό θεμέλιο, ἐπομένως, τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ ὡς τέτοιου). Αὔτες οἱ διεθνεῖς συμμαχίες, αὐτές οἱ μορφές ἀλληλεγγύης, αὐτοί οἱ συμ-μερισμοί [*partages*] θά πρέπει νά κατευθύνονται πέρα ἀπό τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη [...]. Αὔτο σημαίνει ὅτι θά πρέπει, ἀνάλογα μέ τούς τόπους καὶ τίς στιγμές τῆς ίδιας στρατηγικῆς, νά συμμαχήσουν μεταξύ τους δύο «πολιτικές» τοῦ «πολιτικοῦ», δηλαδή τοῦ κράτους, ὅσο ἀντιφατικές καὶ ἄν φαίνονται. 'Από τή μά μεριά θά πρέπει νά ἐπιβεβαιωθεῖ ἡ κρατική κυριαρχία καὶ τό κράτος δίκαιου πού προστατεύει τόν πολίτη καὶ ἀνθίσταται σέ ὄρισμένες οίκονομικές δυνάμεις, τῶν ὅποιων ἡ δυνατότητα καπιταλιστικῆς συγκέντρωσης τείνει νά ὑπερεράσει τά κράτη καὶ νά παραγάγει, μέ τρόπο παράδοξο καὶ διεστραμμένο, αὐτούς τούς ἀντιδραστικούς ἔθνικισμούς. 'Από τήν ἄλλη μεριά ὅμως, καὶ ταυτόχρονα, θά πρέπει νά ἀντισταθύμε στήν κρατική σκοπιμότητα [*raison d'Etat*], ἃν μπορώ νά τό πῶ ἔτσι, ώς τελευταία βαθμίδα δικαιοδοσίας, ἔκει ὅπου τά κράτη ὑποτάσσονται ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ σ' αὐτές τίς καπιταλιστικές ἔχουσίες καὶ, μάλιστα μέσω τῆς ίδεας γιά τήν κυριαρχία τους, σέ ἓνα διεθνές δίκαιο πού ἐπιζητεῖ μά βαθιά ἀναμόρφωση. Συνεπῶς τό κράτος δέν εἶναι πλέον μά κατηγορική προσταγή τῆς «πολιτικῆς», ἃν αὐτή ἡ λέξη ταιριάζει ἀκόμη ἔκει ὅπου δέν ρυθμίζεται πλέον μέ γνώμονα τό κράτος. 'Η κίνηση τῆς ἀναμόρφωσης πού ὑπανίχθηκα θά εἶναι μακροχρόνια· οἱ θεσμοί τοῦ δημόσιου διεθνοῦς δίκαιου σήμερα εἶναι θεμελιώμενοι σέ μιά ἔννοια τῆς κρατικής κυριαρχίας πού ἔχει μακρά ιστορία. 'Η ἀποδόμησή της δέν σημαίνει τήν ἔκπτωσή της, ἀλλά ἀπεναντίας τό γεγονός ὅτι σκεφτόμαστε τήν ιστορικότητά της καὶ συνεπῶς τή δυνατότητά της νά τελειοποιεῖται. Αὔτη ἡ «ἀποδόμηση» ὀφειλει νά εἶναι αὐστηρή καὶ συνετή. Διότι κινδυνεύει νά εἶναι ἐπικίνδυνη, ἀς μήν τό κρύβουμε ἀπό τούς ἔαυτούς μας, ἀλλά χωρίς αὐτόν τόν κινδυνο τίποτε δέν θά συνέβαινε. Εἶναι ἔξαιρετικά ἐπικίνδυνο γιατί δρι-

σμένα έθνικιστικά, άκεραιοκρατικά, φονταμενταλιστικά κινήματα (όροι που πρέπει νά διαχωρίστούν μέ σύνεση σέ κάθε κουλτούρα και σέ κάθε «θρησκεία») άμφισθητούν βάναυσα τό διεισέδημο δίκαιο: είτε ως εύρωπαιχό δίκαιο, υπερβολικά εύρωπαιχό, είτε ως κοσμική [séculaire] όρθιολγικότητα. Χωρίς νά ένδωσω σέ έναν εύκολο άντιευρωκεντρισμό πού συχνά τόν θεωρῶ υποπτο, πιστεύω στήν άναγκαία έπαναθεμελίωση ένός διεθνούς δικαίου ή όποια διανοίγει, πέρα από τό σημερινό σχῆμα τής ιδιότητας τού πολίτη, νέες δυνατότητες. Πιστεύω στήν ιστορικότητα, συνεπώς στήν άτελευτη δυνατότητα τελειοποίησης τού δικαίου.²⁸

Τώρα γίνεται έπίσης έμφανές ότι ή ντερριντιανή άποδόμηση τής κυριαρχίας τοῦ κράτους η τοῦ έθνους-κράτους δέν σημαίνει άπαρεγκλιτα ότι ο Ντερριντά είναι ένας καθαρός, ἄνευ όρων άντικρατιστής. 'Επ' αύτοῦ άκόμη πιό εύγλωττο είναι τό άκολουθο παράθεμα:

"Οπως στό θέμα τής «πολιτιστικής έξαιρεσης» είναι δύσκολο νά άπαρνηθει κανείς όποιαδήποτε τῶν δύο άπαιτήσεων [...], εἴτε καί, οσον άφορα στό κράτος, μοῦ συμβαίνει ἀλλοτε νά μιλῶ μέ άντι-κρατιστικές συμπαραδηλώσεις, έπειδή λαμβάνω υπόψη μου αύτό πού τό κράτος είναι σήμερα, και ἀλλοτε μιλῶ μέ κρατιστικές δέν θέλω νά άποποιηθῶ ούτε τή μίλα ούτε τήν ἀλλη στάση. Έξηγούμαι μέ δύο λόγια [...]: είμαι κρατιστής όταν σκέφτομαι ότι τό κράτος, εἴτε καί μέ τή μορφή τής ἄνευ όρων έξουσίας η άπολυτης κυριαρχίας, είναι μιά διαδικασία. [...] "Ετοι, μπορει νά μοῦ συμβει, στή χώρα όπου είμαι πολίτης, νά προτιμήσω νά υποστηρίξω τό κράτος, μέ δλα τά συναχόλουθα, ένάντια σέ κάποιες δυνάμεις, η συνδέσμους συμφερόντων η σέ κοινωνικές η οίκονομικές, ύλικές η συμβολικές έξουσίες. 'Αντιστρόφως, ὅμως, τό κράτος, σήμερα, μέ τή μορφή πού τό συνδέει μέ τό έθνος, τό έθνος-κράτος έκπροσωπεῖ ίδιαίτερα συμφέροντα τά όποια, και πάλι, φρενάρουν, μερικές φορές, ένα διεισέδημο δίκαιο τό όποιο διαπερνά, έπίσης, η θά ὄφειλε νά διαπερνά ταχύτερα μιά διαδικασία μεταβολῆς. Αύτό τό δίκαιο παραμένει, εξάλλου, ένας περιορισμένος σχηματισμός, συχνά ἀδύναμος άπεναντι στά δίκτυα τῶν οίκονομικῶν και τηλετεχνεπιστημονικῶν, έθνικῶν η διεθνῶν, έξουσιῶν. [...] Πιστεύω ότι τό μεγάλο κίνημα στό όποιο δρισκόμαστε έμπλεγμένοι, σήμερα, και πού ὄφειλε, άναπόφευκτα, νά συνεχιστεῖ είναι μιά θανιά μεταβολή τοῦ διεθνούς δικαίου. Όφειλε νά

²⁸ Idiomes, nationalités, déconstruction. Rencontre de Rabat avec Jacques Derrida, ειδική έκδοση τοῦ περιοδικοῦ Cahiers INTERSIGNES, (Παρίσι), τχ. 13, Φεβρουάριο 1998, Éditions Toubkal, Καζαμπλάνκα, σ. 257-258.

έπαναθεωρήσει τίς έννοιες (τίς κατά κύριο λόγο δυτικές) στίς όποιες θεμελιώνεται σήμερα, και, κυρίως, αύτήν τής κυριαρχίας τοῦ έθνους-κράτους.²⁹

Αύτή η άναθεώρηση τοῦ διεθνούς δικαίου³⁰ είναι ένα άπό τά μελήματα τῆς «Νέας Διεθνούς» πού έπαγγέλλεται ο Ντερριντά και ή όποια δέν θά άπαρτιζεται πλέον άπό κόμματα:³¹

Αύτό πού κατονομάζεται έδω, υπό τό ονομα Νέα Διεθνής, είναι αύτό πού άνακαλεῖ τή φιλία μιᾶς συμμαχίας χωρίς θέσμιση άναμεσα σέ έκείνους πού, εστω και ἄν δέν πιστεύουν πιά η δέν πίστεψαν ποτέ στή σοσιαλ-μαρξιστική διεθνή, στή δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, στόν μεσσιανο-εσχατολογικό ρόλο τῆς παγκόσμιας ένωσης τῶν άπανταχοῦ προλεταρίων, έξαχολουθοῦν νά έμπνεονται άπό τό ένα τουλάχιστον ἐκ τῶν πνευμάτων τοῦ Μάρκ, η τοῦ μαρξισμοῦ [...], γιά νά συμμαχήσουν —μέ νέο τρόπο, συγκεκριμένο, πραγματικό, εστω και ἄν αύτή η συμμαχία δέν προσλαμβάνει πλέον τή μορφή τοῦ κόμματος η τής διεθνούς τῶν έργατῶν ἀλλά ένα είδος άντι-συνωμοσίας— μέσω τῆς κριτικής (θεωρητικής και πρακτικής) τῆς κατάστασης τοῦ διεθνούς δικαίου, τῶν ένοιῶν τοῦ κράτους και τοῦ έθνους κ.λπ.: μέ σκοπό νά άνανεώσουν αύτήν τήν κριτική και κυρίως νά τή ριζοσπαστικοποιήσουν.³²

²⁹ Ζάκ Ντερριντά-Μπερνάρ Στιγκλέρ, 'Περιηχογραφήματα τῆς τηλεόρασης, μτφρ. Μαγδαληνή Άκτιόη, Έκχρεμές, Αθήνα 1998, σ. 94-95 (γαλλικό πρωτότυπο: J. Derrida, Bernand Stiegler, *Echographies de la télévision*, Galilée, Παρίσι 1996, σ. 86-87).

³⁰ Βλ. Ζάκ Ντερριντά, Φαντάσματα τοῦ Μάρκ, δ.π., σ. 108-109 (γαλλική έκδοση: *Spectres de Marx*, δ.π., σ. 139-140): «Ο υπότιτλος μου, "η Νέα Διεθνής" άναφέρεται σέ μιά θανιά, μακράς διάρκειας μετατροπή τοῦ διεθνούς δικαίου, τῶν ένοιῶν του και τοῦ πεδίου παρέμβασής του.»

³¹ «Δέν πιστεύω στήν έπανόδο τοῦ κομμουνισμοῦ μέ τή δεσπόζουσα μορφή τοῦ Κόμματος (ή μορφή-κόμμα τείνει κατά τά φαινόμενα πρός έξαφάνιση [...]) ούτε στήν έπανόδο δλων δσα μᾶς άποθέρρυναν από έναν όρισμένο μαρξισμό και από έναν όρισμένο κομμουνισμό. 'Ελπίζω ότι αύτό δέν θά έπανέλθει, είναι σχεδόν θέβαιο και, ἐν πάσῃ περιπτώσει, πρέπει νά μεριμνήσουμε γι' αύτό. "Οτι, ὅμως, η ίδια έξέγερση, στό ονομα τῆς δικαιοσύνης, θά ξαναεπιτρέψει κριτικές μαρξιστικής έμπνευσεως, μαρξιστικού πνεύματος, αύτό δέν μπορει παρά νά ξανασυμβει. 'Υπάρχουν σημάδια. Είναι σάν μιά Νέα Διεθνής, χωρίς κόμμα, χωρίς οργάνωση, χωρίς σωματεῖο· άναζηταί τό ίδιον τής, ύποφέρει, σκέπτεται ότι τά πράγματα δέν πάνε καλά, δέν δέχεται τή "νέα παγκόσμια τάξη" πού έπιθυμούν νά έπιβάλλουν, θεωρει θλέθριο τό λόγο πού η νέα αύτη τάξη έμπνει», *Περιηχογραφήματα τῆς τηλεόρασης*, δ.π., σ. 37 (*Echographies de la télévision*, δ.π., σ. 34-35).

³² Φαντάσματα τοῦ Μάρκ, δ.π., σ. 110 (γαλλική έκδοση: *Spectres de Marx*, δ.π., σ. 142).

Σέ τελική άνάλυση, καί πολύ έπιγραμματικά, θά μποροῦσε κανείς νά πει ότι αύτό πού τολμῶ νά ὄνομάσω ντερριντιανό «μετα-κοσμοπολιτισμό» είναι ένα είδος «μεσσιανικότητας χωρίς μεσσιανισμό»,³³ ἀμεσα συνδεδεμένο μέ τόν μεσσιανισμό χωρίς μεσσιανικότητα τῆς «έσαεί ἐλευσόμενης δημοκρατίας»:

Γί' αύτό μοῦ συμβαίνει ἐνίστε νά μιλῶ γιά τήν ἐλευσόμενη δημοκρατία [démocratie à venir] ώς μιά δημοκρατία πού δέν θά θεμελιώνεται ούσια-στικά στήν ίδιότητα τοῦ πολίτη. Αύτό είναι ἔξαιρετικά παράδοξο, ἀπαράδεκτο μάλιστα γιά τούς πολιτειολόγους πού ἔχουν συνηθίσει νά χρησιμοποιοῦν εὔκολα τή λέξη «δημοκρατία». Τί θά σήμαινε μιά δημοκρατία πού δέν θά ήταν θεμελιωμένη στούς υπηκόους ώς πολίτες; Καί γιατί νά διατηρήσουμε τό ὄνομα «δημοκρατία» γιά νά ὄνομάσουμε αύτό πού δέν ἀντιστοιχεῖ πλέον ἀπλῶς στήν κλίμακα τοῦ κράτους καί τοῦ πολίτη;³⁴

Μιά περισσότερο διαφωτιστική ντερριντιανή διατύπωση γιά τόν μεσσιανικό χαρακτήρα τῆς ἐλευσόμενης δημοκρατίας θρίσκεται στό ἀκόλουθο παράθεμα:

Διότι ή δημοκρατία μένει ἐλευσόμενη, ἐδῶ ἀκριβῶς εἶναι ή ούσια τῆς στό βαθμό πού μένει: ὅχι μόνο θά μένει ἐπ' ἄπειρον τελειοποίησμα, συνεπῶς πάντοτε ἀνεπαρχής καί μελλοντική ἀλλά, καθώς ἀνήκει στό χρόνο τῆς ὑπόσχεσης, θά μένει πάντοτε, σέ κάθε ἔναν ἀπό τούς μελλοντικούς χρόνους τῆς, ἐλευσόμενη: ἀκόμη καί ὅταν ὑπάρχει ή δημοκρατία, ποτέ δέν ὑφίσταται, ποτέ δέν εἶναι παροῦσα, μένει τό θέμα μιᾶς ἔννοιας πού δέν μπορεῖ νά παρουσιαστεῖ.³⁵

Ἐν κατακλεῖδι, θά ἔλεγα ότι ἔνα πρωταρχικής σημασίας κλειδί γιά νά ἔρμηνεύσουμε τήν πολιτική φιλοσοφία τοῦ Ντερριντά είναι ή κατ' ἔχογχην ἡθικῆς τάξεως ἔννοια τοῦ ἀπρούπόθετου (inconditionnalité) ή ὅποια προσδιορίζει δυνάμει θεμελιώδεις ἔννοιες πολιτικῆς καί νομικῆς τάξεως, ὥπως τή δημοκρατία, τήν ίδιότητα τοῦ πολίτη, τήν κυριαρ-

³³ Γιά τήν ἔρμηνεία τῆς ἔννοιας «μεσσιανικότητα χωρίς μεσσιανισμό» («messianicité sans messianisme») βλ. α) J. Derrida, «Foi et savoir», στό J. Derrida, G. Vattimo (έκδ.) *La Religion*, Seuil, Παρίσι 1996, σ. 27-29, καί β) Φαντάσματα τοῦ Μάρξ, ὄ.π., σ. 206-207 (γαλλική ἔκδοση: *Spectres de Marx*, ὄ.π., σ. 265-268).

³⁴ *Idiomes, nationalités, déconstruction. Rencontre de Rabat avec Jacques Derrida*, ὄ.π., σ. 259.

³⁵ J. Derrida, *Politiques de l'amitié*, Galilée, Παρίσι 1994, σ. 339.

χία, τό κράτος, η τό κράτος-ἔθνος, τήν αὐτοδιάθεση, τό δίκαιο, τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν μειονοτήτων, κ.λπ. Παράλληλα τό ἀπρούπόθετο είναι ή ἀναπόδραστη προϋπόθεση τῆς ἴδιας τῆς ἀποδόμησης ως μιᾶς ἄνευ ὄρων κριτικῆς -συγγενικῆς, ἀλλά συνάμα πιό ριζοσπαστικῆς, μέ τήν κριτική σκέψη τοῦ Διαφωτισμοῦ-, ἐν ὅλγοις τῆς σκέψης καθ' ἑαυτήν.

'Η σκέψη δέν είναι τίποτε ἄλλο, πιστεύω, ἀπό αὐτή τήν ἐμπειρία τοῦ ἀπρούπόθετου, δέν είναι τίποτε χωρίς τήν κατάφαση αὐτῆς τῆς ἀξίωσης: νά θέτεις ἔρωτήματα γιά τά πάντα, ἀκόμη καί γιά τήν ἀξία τοῦ ἔρωτήματος, καθώς καί γιά τήν ἀξία τῆς ἀλήθειας καί τήν ἀξία τῆς ἀλήθειας τοῦ: Είναι ή ὅποια ἔγκαινιάζει τή φιλοσοφία καί τήν ἐπιστήμη. 'Η ἄνευ ὄριου κατάφαση τοῦ ἀπρούπόθετου δικαιώματος σέ μιά σκέψη ἀπαλλαγμένη ἀπό κάθε ἔξουσία καί δικαιολογημένη νά λέει αύτό πού σκέπτεται δημοσίας (αύτός είναι ὁ ὄρισμός τοῦ Διαφωτισμοῦ κατά τόν Κάντ), είναι μιά μορφή τῆς δημοκρατίας, προφανῶς, τῆς ἐσαεί ἐλευσόμενης δημοκρατίας [démocratie toujours à venir], πέρα ἀπ' ὅ,τι συνδέει τή δημοκρατία μέ τήν κυριαρχία τοῦ ἔθνους-κράτους καί μέ τήν ίδιότητα τοῦ πολίτη.'³⁶

'Η σκέψη τοῦ Ντερριντά, καθώς ἐμμένει στήν ἀπολυτότητα τοῦ ἀπρούπόθετου (inconditionnalité) κινδυνεύει νά ἔρμηνευθεῖ ώς ἡθικός φορμαλισμός, δηλαδή ώς ἀδυναμία μετάβασης ἀπό τή σφαίρα τῆς ἡθικῆς (τοῦ ἀπρούπόθετου) στή σφαίρα τῆς πολιτικῆς (τοῦ «ύπο προύποθέσεις», τοῦ conditionné). Πῶς είναι δυνατόν, παραδείγματος χάριν, νά ὑπερβοῦμε τήν «ἄλυτη ἀντινομία»³⁷ ἀνάμεσα στόν ἀπρούπόθετο, ἀπεριόριστο, ἀπόλυτο «Νόμο τῆς φιλοξενίας» (σύμφωνα μέ τόν ὅποιο, π.χ., δίνω ἄνευ ὄρων στέγη καί τροφή σέ ὅποιονδήποτε ἀπρόσκλητο, αἰφνίδιο ἐπισκέπτη) καί στούς περιορισμένους καί περιοριστικούς «νόμους τῆς φιλοξενίας» πού καθορίζονται, π.χ., ἀπό τό ὑφιστάμενο σέ κάθε χώρα ιδιαίτερο δίκαιο, ἀπό τήν ἐκάστοτε σχετική νομοθεσία; Παρά τήν ἐμμονή του σ' αὐτήν τήν ἀντινομική ἀσυμβατότητα, ὁ Γάλλος φιλόσοφος δέν θέλει ἐπ' οὐδενί νά μείνει ἀγεφύρωτο αύτό τό ούσιωδες -καί ἀπαραίτητο- χάσμα. 'Η μετάβα-

³⁶ 'Απρούπόθετο η κυριαρχία: τό πανεπιστήμο στά σύνορα τῆς Εύρωπης», ὄ.π., σ. 199-200.

³⁷ Γιά τήν ἀντινομία μεταξύ τοῦ «ἀπρούπόθετου» καί τοῦ «ύπο προύποθέσεις», βλ. J. Derrida, *De l'hospitalité*, Calmann-Lévy, Παρίσι 1997, σέ συνεργασία μέ τήν Anne Dufourmantelle, σ. 129, 131.

ση ἀπό τό ήθικό πεδίο στό πολιτικό μπορεῖ καί τελικά πρέπει νά γίνεται μέσω μιᾶς ταυτόχρονης ἀμοιβαίας καί ἀτέρμονης ἄλλοιώσης τῶν δύο ἀντινομικῶν ὅρων:

Ἡ μετάβαση ἀπό τήν καθαρή φιλοξενία στό δίκαιο καί στήν πολιτική είναι μιά διαστροφή, ἐφόσον ἐδῶ θέτει κανείς κάποιους ὅρους καί, συνεπῶς, πρόκειται γιά μιάν ἔκκληση γιά τό τελειοποιήσιμο, γιά τήν ἀναγκαιότητα νά βελτιώνονται ἀδιάλειπτα, ἐπ' ἄπειρον, οἱ καθορισμοί, οἱ ὅροι, οἱ ὄρισμοί τῆς οἰκογενειακῆς, τοπικῆς, ἔθνικῆς, διεθνοῦς νομοθεσίας... Κατά συνέπεια, ἡ φιλοξενία είναι ἀμεσα διαστρέψιμη καί τελειοποιήσιμη: δέν ὑπάρχει πρότυπο φιλοξενίας ἀλλά μόνο διαδικασίες πού πάντοτε δρίσκονται σέ κατάσταση διαστροφῆς καί βελτίωσης, καθώς ἡ ἴδια ἡ βελτίωση ἐνέχει τόν κίνδυνο διαστροφῆς.³⁸

Αὐτή ἀκρίβως ἡ ἀντινομική ἔνταση μεταξύ τοῦ ἀπροϋπόθετου καί τοῦ ὑπό προϋπόθεση ἐπιτρέπει στόν Ντερριντά νά καταφάσκει μιά μεσσιανικότητα χωρίς μεσσιανισμό, δηλαδή καθιστᾶ δυνατή τήν ὑπόσχεση τῆς ἐσαεί μή προκαθορισμένης, μή προβλέψιμης ἀλλά πάντοτε προσδοκώμενης ἔλευσης τοῦ συμβάντος χωρίς ὄριζοντα ἀναμονῆς.

Σωτήρης Σαράκης

GALILEO GALILEI

*"Ανθρωποι μορφωμένοι καί νά λησμονοῦν πώς ὁ ποντίφρηκας δέν κάνει λάθη!
Νά τώρα ὁ πονηρός αἰρετικός μέ τό σημαδιακό του ὄνομα πώς ἐπιμένει νά γυρίσει ἀνάποδα τόν κόσμο κι ὁ κόσμος πιά νά περιστρέφεται γύρω ἀπ' τόν ἥλιο
ὅχι ἀπ' τόν πάπα!"*

Σά νά φαντάστηκε ὁ δολερός πώς ζοῦμε στά χρόνια τοῦ Ἀρίσταρχου — ἡ ἀκόμα καί πιό πίσω στοῦ Φιλολάου τόν καιρό· ποιός ξέρει.

Βάλτε τον νά ξυπνᾶ καί νά κοιμᾶται μέ τούς ἐπτά ψαλμούς τῆς μετανοίας στό στόμα ἔτοι γιά μήν ἔχει αὐταπάτες πώς τέτοιοι ἀνόσιοι σκοποί μποροῦσαν νά ξεφύγουν τό ἄγρυπνο μάτι τοῦ στιβαροῦ Ούρβανοῦ μας.

ΑΓΓΕΙΟΓΡΑΦΙΑ

σκυφτός ὁ ἥρωας, ἀγαναχτισμένος νά μή σ' ἀφήνουνε νά πιεῖς ἔνα κρασί μόλις πού ἔθαψε τόν ἐπιπόλαιο φλο του — ἄθλος χωριστός τό ἄνοιγμα ἐνός τέτοιου τάφου— σάμπως νά βλαστημάει τήν τύχη του ἔτοι πού μπλεξε μέ τῶν θεῶν τά πείσματα

πέφτει σκοτάδι στή Φολόη
βλέπει ὁ ἥρωας σκοτεινό τό μέλλον
τελειώνει ἐδῶ τό θραύσμα τοῦ κρατήρα
ἄγνωστες οἱ βουλές τοῦ χρόνου
σκόνη ἔχει γίνει τό τεράστιο σκεῦος

³⁸ Manifeste pour l'hospitalité. Autour de Jacques Derrida, δ.π., σ. 104-105.

Ο Σωτήρης Σαράκης γεννήθηκε τό 1949 στά Αμπέλια Αγρινίου. Τελευταία ποιητική συλλογή του: Τά αἴρινδια ἄστρα (Καστανιώτης 1997).